

LEARNING TOGETHER
Swiss Network with Ukraine Conference 2026
10 June, ETH Zürich at Campus Höggerberg

АГРАРНИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: вплив війни, стратегії виживання та засвоєні уроки

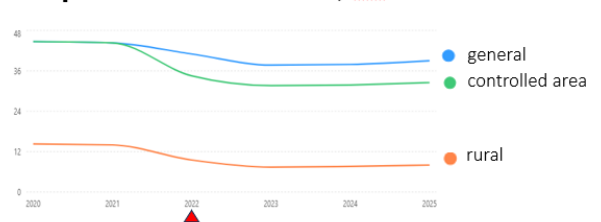
Лариса Старікова
ГО ‘Аналітичний центр Аграрного союзу України’

- **Вплив війни**

Населення. Війна, безумовно, вплинула як на загальну чисельність населення України, так і на кількість мешканців сільських територій. Загальна кількість населення України у 2020 році становила 44,7 млн. осіб, у 2022 році вона скоротилася до 41,0 осіб загалом і до 34,5 млн. осіб на підконтрольних територіях. Мінімуму кількість населення досягла у 2023 році - 37,7 мільйонів загалом, 31,6 на підконтрольних територіях. Однак після стабілізації фронтів загальна кількість населення стала поступово зростати і в 2025 становила вже 39,0 млн. осіб загалом і 32,5 на підконтрольних територіях.

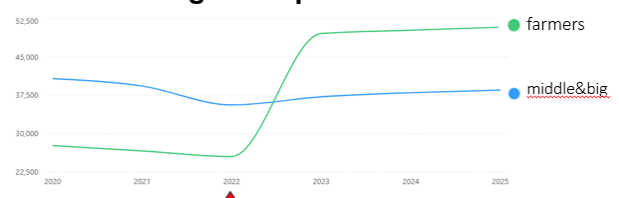
Динаміка зміни кількості сільського населення загалом відповідає загальним тенденціям. З 2020 до 2025 року чисельність сільського населення зменшилася з 14,3 до 9,1 млн. осіб. Мінімум у 7,7 млн осіб тут також припадає на 2023 рік.

Population of Ukraine, mln

Кількість підприємств. За даними Держстату та дослідженнями Інституту аграрної економіки, загальна кількість аграрних підприємств зменшилася незначним чином – з 40 754 у 2020 до 38 500 у 2025 роках. Мінімум тут 35 614 бізнес одиниць прийшовся на 2022 рік. Натомість у сфері реєстрації фермерських господарств протягом війни спостерігається стрімка динаміка. Загальна кількість фермерських господарств з 2020 до 2022 року знизилася з 27 667 до 25 520 господарств. Однак після цього реєстрація фермерських одиниць почала стрімко набирати обертів і у 2025 році кількість господарств вже становила 50 800. Не виключено, що ця тенденція пов'язана з тим, що державна підтримка сільського господарства сконцентрована саме для малих виробників.

Number of agrarian producers

Земельні активи. Починаючи з 2022 року структура землекористування в Україні змінилася не стільки з точки зору загальної площі обробітку, скільки структурно та географічно. Основні тенденції тут полягають у втраті доступу до частини земель, в ризиках обробітку землі на прилеглих до фронту територіях та у тенденціях до консолідації земель у відносно безпечних регіонах.

На окупованих територіях та в зонах бойових дій попри збереження прав власності або оренди земля стає або фізично недоступною, вилученою з обробітку на невизначений термін, замінованою або забрудненою. За роки війни географія аграрного виробництва змістилася в західні та центральні області, а також до відносно безпечних районів півдня України. На цьому тлі зросла конкуренція за право орендувати землю, збільшилася вартість оренди, активніше стали діяти рейдери.

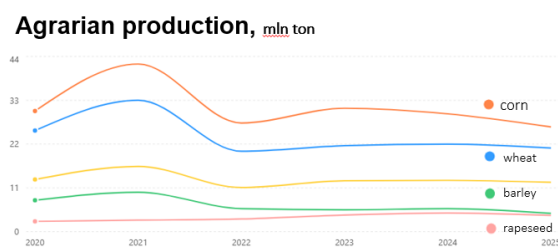
Однак найбільш невітшна ситуація складається у сфері консолідації земель. За роки війни господарства, які обробляють більше 15 000 га (великі), за рахунок приросту орендованих угідь та витіснення слабких підприємств, збільшили свою частку з приблизно 12% до 17%. Сукупний земельний банк підприємств, які обробляють від 500 до 15 000 га (середні) збільшився з 38% до 42%. Натомість малі підприємства (менше 500 га), обробляючи до війни загалом 50% земель, тепер обробляють лише 41%. Причиною того є економічна вразливість, дефіцит ресурсів, у тому числі фінансових та людських. Тобто дрібне товарне виробництво потерпає, а його земля потрапляє в управління до більших структур.

Land banks of agrarian producers

Land bank size	>15 000 га	500–15 000 га	<500 га
Changes, % of the total	~12% → ~17%	~38% → ~42%	~50% → ~41%

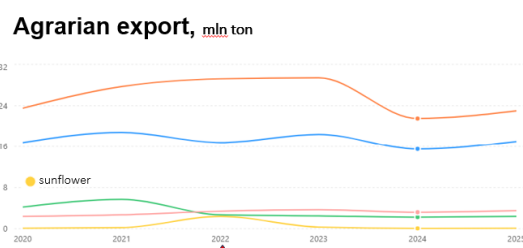
Аграрне виробництво. Війна вплинула на обсяги аграрного виробництва. Однак не можна сказати, що зміни виявилися надто кардинальними. Рекордним був 2021 рік: пшениця — близько 33 млн т, кукурудза — понад 42 млн т. У 2022 році виробництво, звичайно, дещо просіло. Однак після того трималося на більш-менш стабільному рівні, а подекуди навіть зростало. Найстійкіше зростання серед основних культур демонструє ріпак, його виробництво у 2023–2025 роках сягало понад 4 млн тон. Після істотного падіння у 2022 році виробництво соняшника відновилося до цілком прийняттого рівня близько 12–13 млн т.

Рік	Пшениця	Ячмінь	Кукурудза	Соняшник	Ріпак
2020	25,4	7,9	30,3	13,1	2,6
2021	33,0	9,9	42,1	16,4	2,9
2022	20,2	5,8	27,3	11,1	3,2
2023	21,6	5,5	31,0	12,8	4,2
2024	22,0	5,8	29,6	12,9	4,7
2025	21,0	4,6	26,3	12,4	4,1

Аграрний експорт. Після початку війни країна продовжувала певний час експортувати довоєнний врожай. На обсяги експорту аграрної продукції вплинув не так початок війни, як руйнування морської логістики, пік якого прийшовся на 2023-2024 роки.

Рік	Пшениця	Ячмінь	Кукурудза	Соняшник	Ріпак
2020	16,8	4,2	23,5	0,1	2,4
2021	18,8	5,7	27,7	0,2	2,7
2022	16,8	2,7	29,2	2,4	3,4
2023	18,4	2,5	29,4	0,32	3,7
2024	15,5	2,25	21,5	0,07	3,2
2025*	17,0	2,4	23,0	0,1	3,5

Натомість кукурудза залишається головною експортною культурою України з обсягами експорту понад 25 млн т, хоча обсяги її вивезення й просіли у 2024 році до 21 млн. тон. Експорт пшениці після рекордів 2021–2024 років знизився до близько 15,5 млн т у 2024-2025 маркетинговому році. Цікаву тенденцію протягом війни показує ріпак – починаючи з 2022 року обсяги його експорту перевищують 3 млн т на рік, що зумовлено сприятливим поєднанням факторів його виробництва. Хоча введення експортного мита 10% восени 2025 року, скоріш за все негативно вплине і на виробництво, і на експорт цієї культури. Експорт насіння сояшнику стабільно лишається мінімальним, оскільки більшість урожаю переробляється всередині країни на олію та шрот. Це єдина культура, щодо якої внутрішня переробка свого часу була налагоджена належним чином.

• Стратегії виживання

Земельні активи. Основними факторами, які справляють вплив на стан земельних угідь під час війни, є засмічення територій мінами, вибухонебезпечними предметами та хімічними речовинами. Розмінування та очищення сільськогосподарських земель нині здійснюється в рамках системи протимінної діяльності, до складу якої входять державні органи, сертифіковані оператори розмінування та міжнародні донори. Очищення полів здійснюють сертифіковані оператори протимінної діяльності – державні та приватні компанії, що мають відповідну акредитацію. Для земель, які потрапляють у державну програму, оператор визначається через систему державних закупівель Prozorro.

У 2026 році на програму державної підтримки «Гуманітарне розмінування» передбачено 2 млрд грн. (близько €40 млн). Для аграріїв, які проходять через цю програму, розмінування оплачується з державного бюджету. Якщо ж господарство не бере участі в державній програмі або потребує термінового очищення, воно може укласти прямий договір із сертифікованим оператором і оплачувати роботи самостійно (в залежності від типу забруднення, в середньому €1 000/га). Якщо господарство відповідає критеріям програми розмінування, воно потім може претендувати на компенсацію.

!!! Система розмінування земель в Україні є чи не єдиною сферою, яка працює адекватно обставинам.

В інших напрямках ситуація не найкраща, зокрема, у сфері консолідації земель. Дозвіл на купівлю землі юридичними особами у розмірі до 10 000 га, викуп заставлених земельних угідь в банках, рейдерство щодо орендованих земель господарств, в яких ослабла система управління за рахунок перебування керівників та працівників на фронті спричинили перетікання землі в управління більших структур і скорочення ролі дрібного товарного виробництва.

!!! Облік орендованих земель як нематеріальних активів у складі цілісного майнового комплексу господарства міг би створити певні перешкоди для перехоплення права оренди чи продажу землі, зміцнив би земельні активи малих та середніх господарств. Однак на практиці така тенденція не спостерігається, облік земельних активів лишається нерозвиненим попри наявність всієї необхідної законодавчо-нормативної бази.

Нерухомість. На п'ятому році війни Україна не має державної програми відшкодування вартості зруйнованих ферм, складів, елеваторів чи техніки. Хіба що наприкінці 2025 року Уряд своєю постановою № 1541 від 28.11.2025 запровадив державну програму часткової компенсації вартості виробничих приміщень, складів, цехів, обладнання та іншого майна, пошкодженого або знищеного внаслідок збройної агресії РФ. Адмініструє програму державне Експортно-кредитне агентство. Взяти участь в програмі можуть лише ті, хто сплатить вступний внесок.

Тим же нормативним документом № 1541 від 28.11.2025 Уряд розширив програму страхування воєнних ризиків для елеваторів, зерносушарок, ліній переробки, холодильного обладнання та тваринницьких комплексів. В рамках цієї програми частина страхових премій може компенсуватися державою. В цій програмі також можуть взяти участь лише ті підприємства, які сплатили вступний внесок.

!!! На тлі втрати виробничих потужностей бізнес навряд чи здатний сплатити кошти за участь в програмі майбутніх компенсацій чи компенсації страхових премій. Сфера компенсацій за втрачене майно господарств потребує кардинального перегляду щодо застосування економічно обґрунтованих, інклюзивних демократичних підходів, які поки що навіть не обговорюються.

Натомість в країні діє низка програм надання грантів на відновлення та модернізацію у сфері переробки аграрної сировини. Кошти можуть спрямовуватись на придбання нового обладнання, монтаж і запуск виробничих ліній, відновлення виробничих потужностей після руйнувань. При придбанні сільськогосподарських машин та обладнання компенсується 25% їх вартості (40% для прифронтових територій). Гранти на розвиток нових потужностей з переробки були обмежені сумою €160 000. Однак у 2026 році вона була збільшена до €160 000. В загальному випадку максимальна сума гранту може сягати кількох мільйонів гривень (кількох десятків тисяч євро) залежно від умов програми та частки співфінансування.

Також діє програма компенсація вартості нової техніки замість втраченої. Ця програма поширюється лише на техніку вітчизняного виробництва і передбачає компенсацію 25% вартості для основних територій і до 40% для прифронтових територій.

!!! Зазначені грантові програми здатні дещо полегшити тягар війни, який несуть аграрні та переробні підприємства, але не гарантують їм повного відновлення діяльності.

!!! Для більшості агропідприємств залишаються проблемними повне відшкодування вартості зруйнованих елеваторів, відшкодування втраченої сільгосптехніки за ринковою вартістю, компенсація втрачених запасів зерна, компенсація втраченої вигоди та доходів. Ці збитки переважно фіксуються для майбутніх міжнародних механізмів репарацій та компенсацій, про формування яких наразі не йдеться.

Технології. Ще одним наслідком війни є зміни в технологічних циклах аграрних та харчових підприємств. Як правило, вартість вхідних факторів виробництва зростає, вартість реалізації продукції знижується, собівартість виробництва за рахунок необхідності ремонтувати пошкоджені активи та купляти додаткове енергетичне обладнання зростає. Зокрема, за рахунок зазначених обставин з початку 2026 року в країні практично зупинилося виробництво молока.

!!! Міжнародна спільнота з самого початку війни запровадила низку заходів на підтримку економіки України. Зокрема, в 2022 році ЄС скасував мита для української продукції та запроваджені так звані «шляхи солідарності», які компенсували втрату морських портів. Це дозволило уникнути колапсу експорту аграрної продукції у 2022 році і закласти основи для інтеграції транспортної і логістичної системи України до транспортної мережі ЄС TEN-T.

!!! Наступним фактором є фрагментація активів, яка веде до порушення технологій. Господарство може втратити лише незначну частку обладнання, але технологічний цикл зупиниться. На цьому тлі у низки господарств виникає зайве обладнання, яке можна було б реалізувати. Але інфраструктура для цього не була створена. Це питання навіть не обговорювалося.

!!! Втрати в робочій силі діють аналогічно до фрагментації активів. Брак кваліфікованих фахівців здатний зупинити роботу навіть цілком справного обладнання. Тож на початку 2023 року в країні було запроваджене бронювання працівників критично важливих підприємств та підприємств, які забезпечують продовольчу безпеку держави. Хоча параметри бронювання виглядають досить сумнівно. Замість встановлення критично важливих професій та ланок виробництва, запроваджені фінансові параметри бронювання (зарплата працівника до 2026 року близько €400, з 2026 €500), які є спільними для всіх галузей. Тож не можна сказати, що у сфері захисту трудових ресурсів знайдено оптимальне рішення.

Релокація. Хоча основним активом сільського господарства є земля, справи з релокацією бізнесу виглядають набагато краще. Як правило, аграрії вивезти техніку з прифронтових територій і надалі будували навколо неї свій бізнес. Найчастіше релокувалися переробні підприємства, елеватори модульного типу, насінневі заводи, комбикормові виробництва, молочні та харчові виробництва, вивозилося обладнання тваринницьких комплексів. Найкраще справи виглядали у підприємств харчової промисловості.

Державна програма релокації була запущена у березні–квітні 2022 року. Нині вона продовжує діяти через програму підтримки вітчизняного виробника Make in UA. Основні види підтримки для релокованих підприємств з боку місцевих державних адміністрацій в безпечних регіонах включають пошук виробничих приміщень, допомогу з перевезенням обладнання, пошук працівників, розселення персоналу, відновлення логістики, пошук постачальників та ринків збуту.

Окремим здобутком стала цифрова платформа взаємодії бізнесу та громад для пошуку приміщень і майданчиків під релокацію. Вона дозволяла швидко знайти виробничі площі та контактувати з громадами, готовими приймати підприємства.

Починаючи з 2024 року після переїзду з небезпечних підприємства можуть отримувати гранти на закупівлю обладнання, монтаж виробничих ліній, модернізацію виробництва, відновлення пошкоджених потужностей. З 2025 року почали діяти грантові програми, спрямовані на відновлення після обстрілів для підприємств, які були пошкоджені, втратили обладнання, перемістили своє виробництво та потребують відновлення потужностей.

!!! Релокація, як і розмінувати територій та розвиток шляхів солідарності, є сферою успішної трансформації економічного життя країни в умовах війни.

Фінансування. Протягом війни міжнародна спільнота вливає до бюджету України значні кошти. Це дозволяє країні тримати макроекономічну стабільність, здійснювати бюджетні виплати. Однак не сприяє оздоровленню національної фінансової системи.

!!! Благополуччя фінансово-кредитної системи до сих пір тримається на бюджетних коштах. В країні діє програма кредитування «5-7-9», в рамках якої банківські ставки, що перевищують 30%, компенсуються державою для аграріїв до рівня 5%, 7% або 9%. Не дивно, що серед 40 000 аграрних позичальників програмою «5-7-9» стабільно користується більше 50%, а частка кредитів в загальному портфелі банків складає більше 40%.

	Number of Entities → 40 000		
	5-7-9	total	%
01.06.2026	4 955	8 677	57,10%
25.05.2026	4 450	8 387	53,06%
31.12.2025	7 978	15 574	51,23%
01.06.2025	3 965	8 624	45,98%

	Credits, € mln		
	5-7-9	total	%
01.06.2026	597,6249	1 321,134	45,24%
25.05.2026	568,191	1 255,565	45,25%
31.12.2025	1 043,708	2 552,797	40,88%
01.06.2025	473,8122	1 060,721	44,67%

!!! В той час, як програма «5-7-9» фактично спрямована на підтримку державою банків, в країні паралельно діє інструмент прямої підтримки державою аграрних позичальників через портфельні гарантії для взятих ними кредитів. Розмір компенсації втрат банків за портфельними гарантіями держави залежить від обставин і може сягати максимум 80%. Протягом 2025-2026 років гарантію на рівні 80% отримувала більш ніж п'ята частина аграрних позичальників. Меншими за розмірами державними гарантіями щорічно користується більше 75% позичальників.

	State guaranteed credits (portfolio) € mln				
	total	80%	%	less than 80%	%
01.06.2026	311,97	68,60	21,99%	243,36	78,01%
25.05.2026	297,90	67,82	22,77%	230,08	77,23%
31.12.2025	557,49	119,47	21,43%	438,01	78,57%
01.06.2025	264,83	68,66	25,93%	196,17	74,07%

!!! Окремої розмови варта корпоративна культура, яка роками складалася в кредитно-фінансовій сфері України. Попри війну банки не зменшили рівень свого прибутку, який за своїми обсягами практично дорівнює, а інколи навіть перевищує загальний обсяг наданих кредитів. У 2022 році доходи банків просіли природним чином, але вже у 2023 році передвоєнні тенденції повністю відновилися. Ігноруючи не тільки воєнні обставини, але й норми цивільного законодавства, введені в перші дні війни, намагаючись стягувати кредити з підприємств, які лишилися на окупованій території, повністю позбавляли коштів не лише їх власників, але й блокували отримання кредитів підрозділів, які продовжували працювати на підконтрольних територіях та релокованих підприємств.

	Profit, € mln
2020	801,94
2021	1 504,85
2022	479,61
2023	1 679,61
2024	2 013,59
2025	2 462,13
April 2026	504,85

!!! Про гуманітарну допомогу банківської системи фронту мова ніколи не йшла. Тож держава намагалася вилучити частину банківських прибутків протягом війни через оподаткування. У 2023 році ставку оподаткування прибутку банків підняли до 50% (до того діяла загальна ставка 18%). Весь 2024 рік банки торгувалися з державою за ставку 25%, яка зрештою й була введена в 2025 році, але протрималася недовго – в 2026 ставка оподаткування прибутку банків знову підвищена до 50%.

!!! Окрім відтягування на себе коштів бюджету держави, банківська сфера традиційно претендує ще й на значну частку міжнародної фінансової допомоги, яка призначена вітчизняному бізнесу. Отримуючи кошти від міжнародних інституцій практично безкоштовно, банки України виставляють їх на ринок для вітчизняного виробника під ті самі «ринкові» 30% і більше. При загальному обсязі ресурсів програми Ukraine Facility €7bln, банківська система готова поглинути до €2 млрд. Тому міжнародна фінансова спільнота повинна враховувати ці обставини та використовувати чесні та прозорі інструменти для надання ресурсів українському бізнесу для виживання під час війни та наступної відбудови.

!!! Переважна більшість ресурсів, призначених для економічних чи соціальних цілей, в Україні розподіляється непрозорим чином. Натомість Міністерство аграрної політики, навіть працюючи у складі інших вищих органів виконавчої влади, починаючи з 2017 року призначену аграріям допомогу розподіляє виключно на основі нормативних актів. Загальний обсяг такої допомоги у 2026 році становить €272 млн. В таких документах окреслюється коло отримувачів допомоги, виставляють чіткі критерії та описується процедура надання коштів. Якщо підприємство підпадає під критерії нормативного акту, воно майже автоматично отримує фінансову допомогу. Це є позитивним і дуже приємним виключенням з загальних правил.

‘Гібридний’ вплив. Сучасні війни мають вестись паралельно в декількох площинах. Одна з них – це ускладнення функціонування аграрного сектору України, створення перешкод для євроінтеграції. Як правило, подібний вплив здійснюється через окремих експертів та громадські організації, які користуються слабким професійним рівнем посадових осіб органів влади.

!!! Прикладами такого впливу є стимуляція безладу у сфері страхування аграрної продукції з державною підтримкою, пік якого прийшовся на передвоєнні роки. Іншим прикладом є запровадження експортного мита на ріпак та сою у 2025 році, завдяки якому аграрії за три місяці втратили близько €50 млн оборотних коштів на тлі загальних обіцянок щодо розвитку переробки. Під виглядом гармонізації регламенту ЄС №1308 щодо організації ринків і організацій виробників, деякі «представницькі» бізнес асоціації намагалися монополізувати спілкування аграріїв з профільним міністерством та централізувати збір коштів з аграрного сектору. Нині на порядку денному стоїть питання блокування внутрішніх перевезень під виглядом запровадження системи простежуваності аграрної та харчової продукції.

Цифровізація. Україна традиційно має сильні позиції у сфері запровадження цифрових технологій. Зокрема, в 2020 році в країні був запущений Державний аграрний реєстр. Починаючи з 2022 року виплати з бюджету та донорські кошти розподіляються виключно через цю цифрову систему.

Окрім того, свого часу завдяки грантовій підтримці була створена система сільськогосподарського дорадництва Е-Дорада. Останнім часом був розроблений певний аналог європейської системи поширення знань та інновацій АKIS. Єдиним недоліком у сфері цифровізації є відсутність сталості: системи лишаються напризволяще після того, як закінчуються грантові кошти. Хоча на даному етапі всі напрацювання передані Національному університету біоресурсів та природокористування (НУБіП), вони потребують ресурсів для щоденної підтримки, подальшої гармонізації та розвитку.

!!! Державний аграрний реєстр та інші наявні цифрові інструменти є гарною основою для реалізації національної аграрної політики, гармонізованої до САП ЄС.

• **Стійкість**

Міцність – це параметр, який визначає здатність системи протистояти раптовим викликам. В контексті України це здатність аграрного сектору зберегти позиції на перших етапах війни.

Під час стрімкої окупації півдня України аграрні підприємства в цілому зберігали темп своєї традиційної виробничої діяльності. Більше того, протягом всіх років війни вони намагалися лишатися на своїх територіях навіть у тому випадку, коли до них безпосередньо наближався фронт бойових дій. Аграрії лишали свої господарства лише тоді коли господарства були суттєво зруйнованими або коли виникла безпосередня загроза життю власників та працівників. Так само не змінився і склад вирощуваних культур. Він був обмежений хіба що такими зовнішніми факторами як доступність факторів виробництва чи збут.

Натомість на стійкість вхідних та вихідних факторів аграрного та харчового виробництва початок війни вплинув кардинальним чином, перш за все на логістичні фактори. Обмеження в пересуванні продукції виникли практично одразу. Волатильність внутрішніх аграрних ринків та ринків супутніх факторів виробництва аграрної продукції на перших етапах війни також суттєво зросла.

Але найбільш міцними в перші дні війни виявилися дві речі – зміни клімату (зазвичай наслідки війни не відчуються одразу) і вітчизняна аграрна політика. На жаль, система державного управління працює в основному на операційному рівні. Тож органи влади негайно відреагували на початок воєнних дій, але не опрацюванням політики воєнного часу, а низкою термінових не дуже виважених заходів. Тож можна сказати, що традиція операційного управління і ігнорування інструментарію політик виявилася міцною.

Адаптивність – це здатність системи пристосовуватися до обставин, які змінилися, тобто до війни.

Наведені вище графіки кількості аграрних підприємств, обсягів виробництва та експорту продукції свідчать про те, що аграрний сектор України цілком задовільно адаптувався до умов воєнного часу. Суттєвих змін не зазнав також і склад вирощуваних культур. Хіба що на обсяги виробництва сої у 2026 році вплинуло введення експортного мита і спричинений ним обвал внутрішніх цін. Ситуація з факторами виробництва та збутом також невдовзі вирівнялася – далась ознаки «рука ринку». Волатильність ринків також досить швидко увійшла у звичайні межі. Можна сподіватися, що успішне оперативне налагодження національної системи розмінування та очищення ґрунтів частково упередить негативний вплив війни на клімат.

Єдиним фактором, який не виявив адаптивності лишилася аграрна політика. Навіть такі речі як бронювання працівників та напрями надання державної підтримки лишаються незадовільними.

Трансформація – це здатність системи перейти в інший стабільний стан під дією негативних обставин.

Не можна сказати, що релокація однозначно переводить аграрні підприємства в більш економічно ефективний стан – адже вона передбачає витрату додаткових коштів та втрату певних активів, особливо для тих, хто спеціалізується на первинному аграрному виробництві. Однак стан релокованих підприємств цілком певно можна назвати стабільним.

Не можна також сказати, що війна сильно вплинула на спектр культур, які вирощують аграрні господарства. В цій сфері і до і під час війни спостерігається те, що називається «запаковані в продукт інновації». Розробки провідних світових компаній, як правило, миттєво з'являються на ринку України. І, так, це щоразу переводить аграрне виробництво в більш ефективний, більш адаптований до поточних обставин стан. Те ж саме стосується і факторів аграрного виробництва. Тут так само діє «рука ринку», яка вчасно реагує на зміну обставин, забезпечуючи стабільність на все більш і більш ефективному рівні.

Волатильність ринку, як правило, не веде до кардинальних трансформацій. Вона може справити вплив хіба що на поточний вибір культур. Як і у випадку зміни клімату з волатильністю ринків має відбутися щось кардинальне для того, щоб мати наслідком кардинальні зміни.

Що ж стосується трансформації вітчизняної аграрної політики, то тут всі надії на євроінтеграцію, яка, на жаль, відбувається дуже повільно.

Довгострокова перспектива. В довгостроковій перспективі аграрний сектор України може отримати суттєве оновлення за рахунок запровадження кращих світових практик, ліцензованих технологій. Варто сподіватися, що процес купівлі «запакованих інновацій» буде йти так само активно, що «рука ринку» і надалі оптимізуватиме вхідні та вихідні

матеріальні потоки, а волатильність ринку перебуватиме у звичайних межах і впливатиме на аграріїв хіба що на рівні поточних рішень.

Долучившись до спільноти країн-членів ЄС, Україна братиме участь у спільних рішеннях щодо впливу змін клімату на аграрне виробництво, подвійного зеленого та цифрового переходу, в формуванні та реалізації спільної аграрної політики ЄС.

- **Засвоєні уроки**

Війна висвітлила та підкреслила як позитивні, так і негативні сторони українського життя. З'ясувалося, що ні воєнні обставини, ні перспективи входження до ЄС так і не змінили стиль державного управління. Як і в радянські часи, воно концентрується на вирішенні поточних завдань, не усвідомлюючи значення стратегічного управління і фактично нехтуючи ним. Така ситуація мусить бути змінена і тут є великі сподівання на методологічну допомогу ЄС.

Фінансова система України під час війни в черговий раз яскраво продемонструвала свою неадекватність. В своєму нинішньому стані вона аж ніяк не може слугувати опорою для післявоєнного відновлення економіки. Вся надія тут на світовий приватний бізнес, який, будучи зацікавленим в післявоєнних можливостях відновлення України, приведе за собою в країну ринок сучасних фінансових послуг.

Війна також показала, що держава не здатна забезпечити прозоре і ефективне використання міжнародної допомоги. Тож принципи міжнародної підтримки післявоєнного економічного розвитку України мають бути кардинально переглянуті.

Війна в Україні висвітлила проблему втручання агресора в політичне життя та його впливу на формування законодавства, показала, що ця тема стосується не тільки України. Світова спільнота має опрацювати механізми виявлення та виключення такого впливу.

Під час війни Україна спромоглася створити адекватну систему розмінування територій. Цю систему можна рекомендувати як кращу практику при виникненні надзвичайних обставин не тільки воєнного, але й техногенного характеру.

Аграрний сектор України під час війни виявився досить міцним, адаптивним та здатним до трансформацій. Він лишається єдиною сферою, де міжнародна допомога розподіляється належним та прозорим чином. Хоча тенденції до концентрації землі в руках середніх та великих компаній ускладнюють євроінтеграцію та мають негативні соціально-економічні наслідки.

Однозначною сферою успіху в Україні є диджиталізація, яка під час війни не тільки не втратила темпів розвитку, але й суттєво їх наростила. Рівня цифрової грамотності населення достатньо для того, щоб держава перенесла свій основний функціонал у віртуальну сферу. Діяльність аграрного сектору все більше переноситься у віртуальну сферу – до Державного аграрного реєстру та гармонізованих з ЄС цифрових застосунків.